
МОВОЗНАВСТВО

Алексеева С.Г.

ПРИРОДА ОДНОРІДНОСТІ ТА ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ З СУРЯДНІСТЮ

Однорідність, як і сурядність, належать до категорій, дослідження яких не вичерпане і містить багато суперечливих, дискусійних моментів. Термін „однорідність” з погляду семантики використовується для вказівки на певну близькість, подібність, а в структурному плані для вказівки на включення у сурядну конструкцію. Однорідність як синтаксична категорія виявляється у функціонуванні однорідних членів речення, які можуть утворювати сурядну конструкцію, а природа однорідності як синтаксичного явища виявляється у семантико-синтаксичних властивостях однорідних членів.

Щоправда, деякі мовознавці (Л. О. Кадомцева, Л. К. Дмитрієва) вважають, що в основу дослідження однорідності як синтаксичної категорії повинна бути покладена її функція ускладнення (однорідні члени речення ускладнюють просте речення) [1, С. 169]. З цим можна погодитись, якщо на перший план висувається опис семантико-синтаксичної структури речення.

Але однорідність може пояснюватися і у психолінгвістичному плані. Якщо вважати лінгвістичні одиниці психологічно важливими, то високий ступінь важливості матиме саме однорідність. „Цілісність однорідного ряду (чи руйнування цієї цілісності) є суттєвим моментом сприйняття повідомлюваного. Явище однорідності – факт мислительного процесу, який виражається у мові і в чуттєвому, і в раціональному змісті [2, С. 64].

У структурному плані однорідність є модифікатором основної моделі речення не з погляду якісного, а з погляду його кількісного складу. Проте у стилістичному плані ряди однорідних членів, зумовлені експресією, якісно змінюють змістове навантаження речення. У комунікативно-стилістичній сфері однорідність характеризується також стиранням меж між однорідними й так званими неоднорідними членами речення.

Для розуміння природи однорідності видається доцільним функціонально-семантичний та структурний аналіз компонентів, пов'язаних відношеннями однорідності, – однорідних членів речення (ОЧР) – шляхом виділення та характеристики їх суттєвих ознак.

Класичні однорідні члени речення визначаються:

- тотожною синтаксичною функцією;
- наявністю сурядного зв'язку, його засобів та зумовлених ними відношень;
- супідрядністю тому самому члену речення;
- семантичною сумісністю або семою речовинної подібності;
- однаковим морфологічним вираженням слівформ.

Відсутність або нейтралізація однієї ознаки може компенсуватися наявністю або актуалізацією іншої ознаки. Наприклад: Він *внук* Дніпра і не прийшов нізвідки. (Л. Костенко); ...вона ніби спочивала всім своїм еством, спочивала *невідомо після чого, але безмірним спочинком*. (В. Підмогильний) – відсутність однакового морфологічного вираження (1 речення) та тотожності синтаксичної функції ОЧР (2 речення) компенсуються наявністю сурядного зв'язку між ними, супідрядністю одному члену речення та їх семантичною сумісністю.

Переважає більшість мовознавців (В.М. Перетрухін, Є.М. Галкіна-Федорук, О.К. Киклевич, Б.Ю. Норман, П.С. Дудик) вважають однофункціональність суттєвою властивістю ОЧР, визначаючи однорідність як функціональну тотожність мовних одиниць [5, С. 28]. Справді, класичні ОЧР займають у структурі речення одну синтаксичну позицію (однорідні підмети, присудки означення, обставини, додатки). Наприклад: Над ними в небі і *Тілець, і Овен*. (Л. Костенко); *Кострубаті й присадкуваті* верби з обох боків дороги міцно чіплялися оголеним корінням за землю. (М. Коцюбинський); Знав *городища, і степи, і плавні*. (Л. Костенко); На високій береговині все літо *синьо та сумно* цвіте чебрець. (В. Земляк). Але виконуючи однакову загальну синтаксичну функцію, ОЧР можуть різнитися частковими синтаксичними функціями. Наприклад: *Нікуди й нізащо* не піду. (В. Винниченко) – обставини місця і умови; Останнє він сказав Марті *на самоті й під великим секретом*. (В. Підмогильний) – обставини часу і способу дії; Та нам також судилося розбитися *колись і десь* об гори кам'яні. (О. Ольжич) – обставини часу і місця; Це нікого і ні до чого не зобов'язує. (В. Винниченко) – прямий і непрямий додатки. Щоправда, безсумнівно однорідними називають такі конструкції Є. В. Кротевич та О. С. Попов, які допускають різнофункціональність та різноформленість ОЧР. В. М. Перетрухін, Л. Д. Чеснокова, А. Ф. Прияткіна, К. І. Мішина, Я. Г. Біренбаум вважають такі конструкції неоднорідними, а В. М. Мигирін, Л. Л. Юфік, А. Г. Поспелова, М. Н. Майданський кваліфікують їх як частково-однорідні або перехідні від неоднорідних до однорідних.

Сурядний зв'язок, його засоби і відношення, а також супідрядність, яка нерозривно пов'язана із сурядністю і впливає з неї, є істотною властивістю ОЧР, яка визнається більшістю дослідників (Є. М. Галкіна-Федорук, А. Г. Поспелова, О. С. Попов, О. Г. Руднєв, Ю. А. Левицький, Б. Ю. Норман, М. Н. Майданський, І. Р. Вихованець).

Сурядний зв'язок та супідрядність складають специфіку однорідності, яка полягає в тому, що ОЧР граматично незалежні між собою, але перебувають в однаковому відношенні залежності від так званого третього

компонента, тобто вони сурядні між собою, але супідрядні іншому члену речення. Наприклад: І **співати** про зміїв і львів, і горіння одваги, про нечуваний *скарб*, у потворній печері укритий... (О. Ольжич).

ОЧР поєднуються засобами сурядного зв'язку – сполучниками сурядності, або безсполучниково – за допомогою інтонації, або з використанням обох засобів. Наприклад: А тіло, *струнке і спокійне*, ступає в холодних рядах. Довіку його не обійме **ні** сумнів, **ні** згадка, **ні** страх. (О. Ольжич); Сниться *гомін* дубів прадідівських **та** річка, бідна *хата та* тепла долоня сестри... (Є. Маланюк); ...воно обдало *бризками, шумовинням і шумом*, що так втихомирювали серце і якимсь дивом переносили **чи** в казку, **чи** в дитинство. (М. Стельмах); Дядько *був уже не молодий, мав усі сорок, посивів* у німецькому полоні, перебачивши світу та люду. (В. Земляк); Ти не будеш *бігати, чекати* на мене, *хвилюватись, мучитись, не спати* ночі... (В. Винниченко); Жодного *шелесту, свисту чи шарудіння* – важкий ліс цей був *мертвий, бездушний* за серпанком ранкового повітря. (В. Підмогильний).

О. М. Пешковський, який першим у російському мовознавстві увів термін ОЧР, саме у сполучниках сурядності вбачав сутність однорідних членів [6, С. 465]. Але сурядний зв'язок та його засоби до певної міри є формальною ознакою однорідності, природа якої глибша.

Інтерпретація однорідності як семантико-синтаксичного зв'язку слів дає підстави визначити сурядність як сполучниковий, а однорідність як безсполучниковий зв'язок [8, С. 58]. Сурядність при цьому може об'єднувати семантично неоднорідні, не синонімічні елементи у реченні (місто і село; батько і син). В однорідних рядах навіть семантично неоднорідні слова сприймаються як однорідні, синонімізуються. Наприклад: Найвище уміння – *почати спочатку, життя, розуміння дорогу, себе*. (Л. Костенко).

Коли ОЧР при переліку поєднуються кінцевим сполучником, семантична однорідність нейтралізується, втрачається синонімічність перелічуваних компонентів, бо сурядність розповсюджується на всю конструкцію, поглинаючи однорідність. Наприклад: І зливками розтопленого сонця лежать *цитрини, груші й виноград*. (Л. Костенко).

Отже, між ОЧР виникають синонімічні відношення, які формуються їх розташуванням та перелічувальною інтонацією, тобто однорідність синонімізує компоненти. Сурядність не встановлює синонімічних відношень між поєднуваними компонентами, а, навпаки, підкреслює їх семантичну відмінність, несхожість.

ОЧР характеризуються також семою речовинної подібності, тобто, маючи співвідносні, сумісні лексичні значення, вони є результатом поділу якогось родового поняття. Наприклад: *сині, зелені жовті, червоні* – **різнокольорові**. Наявність такої семи виявляється у граматиці можливістю вживання при ОЧР узагальнюючого слова, яке, однак, не обов'язково збігається з родовим поняттям. Наприклад: І спало **все** – *пракішка й праконяка, прапівень, прагорова і прапес*. (Л. Костенко).

Отже, однорідність можна визначити як логіко-семантичне явище, а однорідні члени у значеннєвому плані є частинами цілого, результатом поділу родового поняття на видові [7, С. 50].

Однакове морфологічне вираження ОЧР – факультативна ознака, яка не завжди актуалізується, тому члени речення можуть бути однорідними і при різному морфологічному оформленні (різні форми того самого слова, слова, що належать до різних частин мови, слово і словосполучення, слово і предикативна частина речення) [4, С. 73]. Наприклад: Сидів би грек у хаті й коло хати, поміг би жінці діток колихати. (Л. Костенко); Два чорні лебеді календарного білого моря випливають із ночі і знову кудись у ніч. (Л. Костенко); Ніколи не торгувався і торгуватись не буду. (В. Винниченко); І кожен з них і мудрий, і дитя. (Л. Костенко); Його грекиня теж не Пенелопа і не чекала воїна з боїв. (Л. Костенко); Чути її і чоловічий голоси. (В. Винниченко); Мені не сюрпризів, а спати хочеться. (В. Підмогильний); Лише на цвинтарі він зіграв для неї реквієм чи щось подібне. (В. Земляк); Обличчя пашіло не то від колючок, не то його обсмалив Явтушок своїм пострілом. (В. Земляк).

Різнооформленість може супроводжуватися і частковою різнофункціональністю ОЧР. Наприклад: Умерли теж відповідно – у тюрмах і від сухот. (Л. Костенко); Він же буде знать, через що і для чого покинула. (В. Винниченко); Високі в степу могили, руїна та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня. (С. Васильченко).

Межі морфологічного варіювання ОЧР визначаються існуючими у системі мови правилами поєднання граматичних форм слів, але остаточно не встановлені. Так, наприклад, не можуть поєднуватися іменникові форми та інфінітив у ряді однорідних підметів, у ряді однорідних присудків – повні відмінювані і короткі невідмінювані прикметники, іменні частини у формі називного та орудного відмінків, а у ряді однорідних обставин – прислівники у початковій формі та у формі ступеня порівняння. Наприклад: Запізнення і пропускати заняття недопустимо. Дощ сильний і дрібен. Він був красивий і розумним. Ми працювали добре і швидше.

Зазначені особливості актуалізації ознак, властивих ОЧР, дають підстави для виділення різних типів однорідності: функціональної, яка передбачає обов'язкову тотожність синтаксичної функції ОЧР та їх однакове морфологічне вираження, і лексико-семантичної, яка ґрунтується на близькості, подібності значень ОЧР і допускає їх різнофункціональність та різнооформленість [9, С. 13-20]. Наприклад: Це дійсності, а не утопій звучить громовий дифирамб. (Є. Маланюк); ...на запах крові чи на світло до клуні зліталися кажани... (В. Земляк) – функціональна однорідність; Спитати мудрих, зазирнути в Лету, хто, що й коли казав про цей народ. (Л. Костенко); Сільрадівський виконавець Савка Чибіс, який мав звичку сміятися з усього і без пуття, признавався Македонському, де слід шукати їхнього дядечка о цій порі... (В. Земляк) – лексико-семантична однорідність.

ОЧР складають один тип сурядних конструкцій (СК), для яких важливим є смисловий зв'язок словоформ (на лексико-семантичному рівні), який передбачає

„наявність у значенні одного слова вказівки на значення іншого, опорного” [3, С. 13-16]. Наприклад: Кожен день тут приходить *пустельний і легкий*, а ти – там, за горами й ярами гориш. Не допоможуть *ні подорожі* далекі, *ні чужа далечинь*, *ні весна*, *ні Париж*. (Є. Маланюк). У СК другого типу актуалізуються передусім формально-граматичні ознаки (сурядний зв’язок та його засоби), а інших ознак однорідності компоненти таких СК позбавлені. Тому їх кваліфікують як неоднорідні СК або комунікативно-сурядні [9, С. 22], приєднувальні, відокремлені конструкції. Наприклад: Пасуться в лузі коні, *та все білі*, як у фракійського царя. (Л. Костенко); ...розчинилися двері, й з них вилетів усе той же юнак, *але з шаблею*, занесеною для атаки. (В. Земляк); Приніс книгу, *і цікаву*.

Відповідно до двох типів СК виділяють два типи сурядності: однорідність та неоднорідність [3, С. 13], які однаково виступають засобами ускладнення структури простого речення, але „однорідність – яскраво лінійна, інформативна” [2, С. 64], а неоднорідність – нелінійна, ієрархічна.

Отже, однорідність як один з типів сурядності є багатоаспектним явищем, яке реалізується і у психолінгвістичному, і у стилістичному, і у лексико-семантичному, і у структурному планах, а тому виходить за межі суто синтаксичної категорії. Природа однорідності виявляється у поєднанні логіко-семантичних та формально-граматичних ознак.

Сурядність – це синтаксична категорія, яка є суттєвою ознакою однорідності (сурядний зв’язок та його засоби), включає у себе однорідність, але не обмежується нею.

Співвідношення сурядності та однорідності є до певної міри співвідношенням форми (сурядний зв’язок) і змісту (відношення однорідності).

Використана література:

1. Дмитриева Л.К. Осложнение предложения (функции однородности, обособления, водности и обращения) // Функциональный анализ грамматических категорий и единиц. – Л., 1976. – 228 с.
2. Кадомцева Л.О. Ускладнення речень у світлі сучасної синтаксичної теорії // Українське мовознавство. – К.: Вища школа, 1989. – Вип. 16. – С. 60-65.
3. Киклевич А.К. Типология сочинительной связи в славянских языках (на материале простого предложения в польском и русском языках). Автореф. ... канд. дис. – Минск, 1989. – 19 с.
4. Ломтев Т.П. Основы синтаксиса современного русского языка. – М.: Учпедгиз, 1958. – 166 с.
5. Перетрухин В.Н. Некоторые вопросы теории синтаксической однородности // Краткие очерки по русскому языку. – Курск, 1970. – Вып. 3. – С. 27-34.
6. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511 с.
7. Попов А.С. Однородные члены предложения, имеющие разную форму и разную функцию в современном русском языке // Краткие очерки по русскому языку. – Воронеж, 1964. – С. 44-50.
8. Поспелов Н.С. Об однородности и сочинении // Синтаксические связи в русском языке. – Владивосток, 1974. – С. 58-69.
9. Санников В.З. Русские сочинительные конструкции: Семантика. Прагматика. Синтаксис // Науч. совет по комплексной проблеме “Кибернетика”. – М.: Наука, 1989. – 267 с.